

Egy szerelmes politikus találkozása egy per koncepciójával

Az 1950. évi tábournok-per egyik háttere

„Közölték velem, hogy Farkas Mihály első helyettesével a Politikai Főcsoport parancsnokával, Nógrádi Sándor altábornaggal baj történt. Letartóztattak egy kémnőt, egy volt horthysta százados feleségét, akivel Nógrádi nemi viszonyba keveredett, s aki a pásztorórákon Nógráditól különböző titkos anyagokat elloptott. Ideadták nekem ezt az elloptott és visszaszerzett anyagot, meg a kémnő levelezését, melyben Nógrádi »vén mackó« meg »vén medve« álnéven szerepelt. [...] Hivattam Nógrádit is. Mikor elmondtam neki, hogy miről van szó, eleinte mindent tagadott, különösen azt, hogy tőle titkos anyagot loptak volna el. [...] Életemben először voltam ilyen probléma előtt. Bár nem szerettem a magyar párt személyi kérdéseivel Sztálint zavarni, elhatároztam, hogy hozzá fordulok. Amikor előadtam neki, hogy miről van szó, azonnal az volt a benyomásom, hogy az ügyet ismeri. Azt mondta, hogy a vén szamarak [...] nőikkel kapcsolatban gyakran csinálnak marhaságokat. Ha rendes embernek tartom Nógrádit, akkor adjak neki megfelelő fejmosást, s térjünk napirendre a dolog felett. Ellenkező esetben le kell vele szemben folytatni az eljárást. [...] Másnap hívtam Nógrádit, megmondtam neki, hogy életemben először magához Sztálinhoz fordultam kérdésében, s részben neki köszönje, hogy ügyét nem adjuk át a megfelelő hatóságnak, s hogy tanuljon ebből az esetből.”¹ Így emlékezett második emigrációjában Rákosi Mátyás arra az esetre, ami 1950-ben, a tábournokok perének idején történt.

A történet gerincére Rákosi Mátyás kétségtelenül jól emlékezett. Ifj. Jándy Gézániét, leánykori nevén Potoczky Máriát, valóban Nógrádi Sándor szeretőjeként tartotta számon az ÁVH.² A hölgy a kapcsolat idején már elvált korábbi férjétől, aki valóban „horthysta” katonatisztként kezdte pályáját, de 1950-ig semmi jele nem volt annak, hogy megbízhatatlan lenne, szolgálatát folyamatosan ellátta. A másik főszereplőt, a régi moszkvai pártkádert, a második világháborús veterán partizánt – illegalitásban használt nevén Alexet – végül valóban nem vették őrizetbe, a Magyar Néphadsereg Politikai Főcsoportfőnöke maradhatott.

Hogy Jándyné – a későbbiekben, az egyszerűség kedvéért, végig csak elvált férje nevén fogjuk említeni – kémnő lett volna, és iratok kerültek volna hozzá, nem nyert bizonyítást sem 1950-ben, sem a későbbi felülvizsgálat során. Nógrádi a már említett levelében tesz arra utalást, hogy a hölgy néha gyanús kérdéseket tett fel neki, azonban a forrás ebből a szempontból nem feltétlen releváns.³ A vezető állású politikus ekkor már tudhatta, hogy nyomozás folyik, amely könnyen ellene is fordulhat. Számára az lehetett a kérdés, hogyan „másszon ki” az ügyből. Ebben a helyzetben nem feltétlen az a jó taktika, hogy mindent tagad, hiszen Jándyné vallani fog valamit. Sokkal valószínűbb, hogy őszintének akart inkább tűnni, és ezért ismert el „gyanús körülményeket”. Ha ez szándékolt volt, akkor bejött, hiszen Péter Gábor, akihez szintén eljutott a levél, őszintének találta, és ezt jelezte Rákosinak is.⁴ Hogy Rákosi milyen „elloptott” és „visszaszerzett” iratokat említett, nem tudjuk – vagy ő hazudik, vagy neki is hazudtak, a fennmaradt anyagból eldönthetetlen.⁵

Ugyanígy azt sem tudjuk ellenőrizni, valójában mi történt a tábournok és Rákosi, illetve Sztálin és „legjobb magyar tanítványa” között. Arra pedig nem emlékezett – vagy csak nem tartotta említésre méltónak – a párt „mindent tudó” főtitkára, hogy a Jándy és a Potoczky család életében ekkor meghatározó fordulat történt. A család számos tagját őrizetbe vették, és mindezt a későbbiekben ezzel a kapcsolattal magyarázták – de, mint látni fogjuk, ez megkérdőjelezhető.

Nyitott kérdés az is, hogy miért emlékezett meg minderről Rákosi Mátyás. Ismereteinek mélységét és alaposságát akarta bizonyítani ezzel? Vagy azt, hogy ő milyen

megfontoltan döntött személyi kérdésekben? Vagy talán azt is az utókor tudtára akarta adni, hogy milyen bennfentes viszonyban állt magával Sztálinnal? Közbevetett félmondata nagyon fontos, hiszen ha a „generalisszimusz” „mindent tudott” a magyar pártról, és ilyen ügyekben is hozzá fordult, akkor Rákosi Mátyás saját felelőssége gyakorlatilag eltűnik, bármiről is legyen szó. Másrészt viszont azt is jelzi ezzel, hogy valaki – tőle függetlenül – informálta a szovjet elvtársakat a magyarországi helyzetről.

De a pártfőtitkár emberi habitusáról is árulkodik az idézett rész, hiszen számára a „vén mackó” és a „vén medve” megszólítás kizárólag „álnév” lehetett egy kémkedésben, de hogy csak becézésről lenne szó, az fel sem merült.⁶ Ha tehát a történetet úgy tekintjük, mint amely bevezet minket Rákosi Mátyás gondolkodásának egyik bugyrába, nem túl biztató képet látunk.

A szűken vett történetnek mindemellett van egy másik, akár közkeletűnek is nevezhető „tanúsága” is. Nógrádi Sándor – bármilyen magasan is állt az informális hierarchiában – semmit nem tett barátjának (?) megmentéséért. Hogy mennyire volt módja erre, nehéz megállapítani, azonban a tény önmagáért beszél – a „hős partizán” ekkor biztosan elgyávult. Eddig a pontig, a Rákosi-memoár alapján, tehát úgy rekonstruálhattuk az eseményeket, hogy Nógrádit minden jel szerint megfigyelték, és így jutottak el a „kémnőhöz” – erre utal az a tény, hogy már jóval Jándyné őrizetbe vétele előtt tudtak kapcsolatokról.⁷ Az információt aztán felhasználták Nógrádi sakkban tartására. Másfelől viszont tudjuk, hogy ekkor eljárás alá vonták a Jándy és a Potoczky család több tagját.

Ami gyanússá teheti, hogy itt Nógrádi Sándor magánéleténél többről van szó, az a tény, hogy a család tagjait a katonai-szociáldemokrata ügynek nevezett eljárás keretében fogták le. A fennmaradt állambiztonsági iratok alapján egy másik rekonstrukció is felállítható. Mivel ifj. Jándy Géza – a volt férjet – 1950. május 11-én vették őrizetbe,⁸ de volt feleségére csak néhány nappal később került sor, az iratok alapján úgy tűnhet, hogy a volt férj kihallgatása során „futottak rá” az ügyre. Így tehát akár ifj. Jándy bosszújának, gyöngeségének tekinthetnénk az eseményeket.

Tekintettel arra, hogy Jándy Géza olyannyira nem játszott semmilyen szerepet a tábornoki perben, hogy szinte nem is említik, tehát nem volt a formálódó koncepció nélkülözhetetlen kiegészítője, sokkal inkább gyanakodhatunk arra, hogy valójában az lehetett a katonatiszt letartóztatásának oka, hogy megfelelő jegyzőkönyvet vegyenek fel az elvált feleség ellen. Ezt a gyanút erősítheti, hogy mind a volt férjnek, mind feleségnek az a Szendy György lett első kihallgatója, aki az államvédelem informális hierarchiájában magas, bizalmi pozícióban volt.

Szendy György közreműködésével megszületett Nógrádi Sándor és Jándy exnejének kapcsolatáról szóló jegyzőkönyv.⁹ Hogy a vallomás azért született-e, hogy az ÁVH által már ismert tényt egy jegyzőkönyvben is rögzítsék – és így ne kelljen bevallani, hogy a tábornokot megfigyelték –, vagy valóban ekkor és innen tudták meg, amit Rákosi Mátyásnak „jelentettek”, nem tisztázható. Ha a pártfőtitkár megemlítette volna a hozzá befutó jelentés időpontját, akkor egyértelmű lenne a helyzet – de sajnos nem tette. Az államvédelem korabeli gyakorlatát ismerve ugyanakkor nem valószínű, hogy Nógrádiról – mint fontos állást betöltő pártkáderről – akkor is felvettek volna egy terhelőnek minősíthető jegyzőkönyvet, ha előzetesen nem döntöttek volna erről.¹⁰ Az általános gyakorlat alapján vélelmezhetjük, hogy a szöveg a kihallgatók beleegyezésével vagy eleve „rendelésére” született. De ez a gondolatmenet nem zárja ki – sőt inkább valószínűsíti – azt, hogy a Nógrádi-megfigyelést akarták ezzel utólag legálissá tenni. A jegyzőkönyv birtokában már beszámolhattak a főtitkárnak a „kémnőről” – és irattal bizonyították a régi partizán „viselt dolgait”.

A fentebbi megfontolás mellett tény, hogy végül Nógrádi Sándort a helyén hagyták, Jándy Gézánét viszont 1950. május 22-én letartóztatták.¹¹ Első kihallgatója személyesen Péter Gábor volt, aki annak a Szendy Györgynek adta át a vallatás munkáját, akinél a volt férj jegyzőkönyve is született. Jándyné – kihallgatójának említése nélkül – később így emlékezett erre: „...az ÁVH-n közölték velem, hogy bár semmi vád nincs ellenem, de fogvatartásom politikai okok miatt szükséges és ennek törvényes keretek között kell történni [...] Ugyanakkor biztosítottak afelől is, hogy Nógrádi Sándornak nem történik bántódása, amennyiben én a tárgyaláson, sőt később sem

fogom őt megemlíteni.”¹² Bár a jegyzőkönyv nem mondja ki, de sejteti, a „politikai ok”: Nógrádi Sándor. A félreértések elkerülése végett fontos hangsúlyoznunk, hogy nem arról van szó, hogy az ÁVH ezzel menteni próbálja Nógrádit. A korábban említett Nógrádi-féle levelet látta Farkas Mihály, Rákosi Mátyás és Péter Gábor is. Minden jel szerint úgy határoztak, hogy a Politikai Főcsoportfőnököket ki kell hagyni az eljárásból.

Az 1950-es „katonai-szociáldemokrata”-per előkészítése márciusban kezdődött. A letartóztatások nyár elején zárultak le, ezután kezdték perekbe rendezni az őrizeteseket, a nyomozás végén született meg az 1950. június 21-i irat, amely összefoglalta az ügy vádlottjait.¹³ Ebben a listában számos olyan személy is szerepelt, akinek sem a táborno kokokhoz, sem a szociáldemokrata politikusokhoz nyilvánvalóan semmi köze nem lehetett. Közéjük tartozott Potoczky Kálmán, ifj. Jándyné testvére is, és még jó néhány kiscgazda politikus is.

Itt közbe kell vetnünk, hogy az 1950-es eljárásból valójában a perkonceptiók létrehozása révén lett „katonai-szociáldemokrata” eljárás, amit aztán a felülvizsgálat erősített meg. Ennek nyilvánvaló oka az volt, hogy 1953-tól csak baloldaliakat, elsősorban kommunistákat akartak rehabilitálni. Azáltal, hogy a későbbiekben szigorúan ragaszkodtak a „táborno ki-szociáldemokrata” koncepció létezéséhez, nem kellett az ügy kapcsán őrizetbe vett egyéb politikai erőkhöz tartozókat szabadon engedni. De ha a fennmaradt – és említett – 1950-es listát tekintjük a nyomozást lezáró dokumentumnak, akkor világos, hogy valami mást terveztek tavasszal és más lett belőle nyárra.

Az ügy egyik irányítója, Szücs Ernő, a későbbiekben vallomást tett arról, hogy: „utasítás alapján a katonai ügyet a szociáldemokrata ügytől különválasztva [...] tárgyalták le”.¹⁴ De 1950-ben számos kiscgazda is szerepelt azon a listán, amely a nyomozási szak végén keletkezett, erről a „kiscgazda csoportról” viszont Szücs Ernő nem tett említést. A későbbi felülvizsgálatba sem emeltek be egyetlen kiscgazdát sem, így ez a része az eljárásnak a későbbiekben egyszerűen „eltűnt”. A nyomozati szakban ugyanis régi kiscgazda vezetők is helyet kaptak – mint a volt főpolgármester, Kővágó József, vagy Padányi-Gulyás Béla, Almásy Pál és Rubleczy Géza. Bár a kiscgazda politikai vezetés elleni „adminisztratív” fellépés már a Magyar Testvéri Közösség elleni, 1947-es eljárással kezdetét vette,¹⁵ még mindig voltak olyanok, akik egyrészt szabadlábban voltak, másrészt – legalábbis az ÁVH szerint – tovább tartották egymással a kapcsolatot, és ezzel „szervezkedtek”. Ebbe a képbe pontosan beleillik Potoczky Kálmán is – aki ugyan a Kővágó-perben nem szerepelt, de a kiscgazdapártban és az 1950-es eljárásban igen.

Ifj. Jándy Gézánének – leszámítva Nógrádi Sándor barátságát – még két dolog okozhatta tragédiáját 1950-ben. A hölgy a második világháború alatt, egyéves újságírói pályafutás után, 1941–43 között a Revíziós Liga segédelőadójaként helyezkedett el. A front átvonulását Miskolcon vészeltte át, majd magánalkalmazotti minőségét 1948-ban már a Miniszterelnöki Hivatal Centenáris osztályának előadói posztjával cserélte fel, ahol a sajtóügyekkel foglalkozott. Utóbbi munkahelyét vélhetően bátyja, Potoczky Kálmán segítségével szerezte meg, aki már 1941-ben a *Kis Újság* kiadóhivatalának vezetőjeként dolgozott, majd 1946-tól a Kiscgazdapárt propagandaosztályát vezette.¹⁶ A fivér jó politikai és pártkapcsolatokkal rendelkezett, így számára nem okozhatott túl sok problémát húga elhelyezése.

A Revíziós Ligánál végzett munka nem volt több egyszerű hivatali tevékenységnél, mint ahogy a koalíciós időkben nem számított „ügynek”, ha valaki a kiscgazdapárt segítségével jutott munkahelyhez. Azonban a Potoczky testvérek letartóztatásának időpontjára ez a helyzet gyökeresen megváltozott. Nem egyszerűen azért, mert immáron kiscgazdának lenni bűnné vált, és nem is csak azért, mert a Revíziós Ligát egyszerűen kémszervezetté minősítette az államvédelem. Sokkal fontosabb elem, hogy Rákosi Mátyás 1950-ben úgy döntött, hogy azoknak a maradékát is börtönbe juttatja, akik potenciálisan „ellenzékét” alkothatnák. A pártfőtitkár politikai szándékának érvényesítését pedig megkönnyítette az államvédelem sommás értékelése; amit viszont az tett lehetővé – de nem megalapozottá –, hogy a Revíziós Ligában és a kiscgazdapártban valóban feltűntek olyan személyek, akiknek voltak általuk ellenőrizhetetlen nyugati kapcsolataik. Ők a Rákosi-diktatúra gondolkodásában már egyértelműen „imperialista ügynököknek” vagy „kémnek” minősültek – és a kiterjesztő gondolkodásmód miatt minden társadalmi kapcsolatukra ugyanígy tekintettek.

Ezen a ponton válik érdekessé a Revíziós Ligánál végzett munka, ekkor kerül a képbe a fivér, Potoczky Kálmán is. Jándy Gézáne úgy hitte, hogy bátyját az ő ügyével kapcsolatban vették őrizetbe, ugyanazon a napon, mint őt.¹⁷ A hölgy esetleges tévedése számunkra most nem fontos, azonban az őrizetbe vételek egybeesése igen.

A helyzet ugyanis pont fordított lehet: ha egy kemperről van szó, akkor a fiútestvér miatt vették őrizetbe Jándynét. Potoczky Kálmán kihallgatása ugyanis elsősorban arra irányult, hogy amikor a fiatalember 1945 elején amerikai fogságba került, az ÁVH szerint Gellért Andor Salzburgban szervezte az amerikai hírszerző szolgálatba. A „kémkapcsolat” 1945 és 1947 között volt élő, olyannyira, hogy – az 1950-es anyag szerint – Potoczky Kálmán amerikai utasításra tért haza, sőt szervezte saját hűgát is.¹⁸ A vallomás tehát megfordítja a képletet, nem Jándyné szerelmi kapcsolata miatt van az Andrassy út 60.-ban Potoczky Kálmán, hanem „saját jogon” – hiszen egy kém hazai kapcsolata. De hogyha húga is kém, akkor Nógrádi Sándort tudatosan „hálózták be”.

Gellért Andor feltűnése a jegyzőkönyvekben nem véletlen és – bizonyos szempontból – nem is koncepció. Potoczky Kálmán 1935-től valóban ismerte Gellértet, akivel társasági kapcsolatot tartott fenn. Salzburgban valóban találkoztak, hiszen Gellért Andor vezette a Hazahozatali Kormánybiztosság helyi kirendeltségét, tehát hivatali teendői folytán találkozniuk kellett. Potoczky egyik később született vallomása szerint 1945. december 6-án látták egymást utoljára.¹⁹

De nemcsak ez a régi barátság elevenedett fel, hanem Schmidt Papp Ernő is felkereste Potoczky Kálmánt, akit szintén még a háború előtti időkből ismert. Ebből a találkozási „természetesen” szintén „kémkapcsolat” lett az 1950-es jegyzőkönyvekben.

Schmidt Papp Ernő esetében még bonyolultabb a helyzet. Nemcsak Potoczky Kálmán esetében, de másutt is angol – vagy amerikai – kémként szerepelt. Mindemellett azonban tény, hogy róla a katonai elhárítás úgynevezett H-dossziét vett fel – azaz ügynökként alkalmazták. Az 1948. február 10-én keltezett dosszié előzmény rovata szerint Gát Zoltán ezredes kapcsolataként tevékenykedett. Nem anyagi ellenszolgáltatásért végzett hírszerző tevékenységet, hanem mert „mi biztosítottuk neki a Pénzügyminisztériumban az állását”. A háború előtt Isztambulban élt, onnan származott „kapcsolata az OSS-el” [sic!].

A háború után a minisztériumi állását felhasználva lépett kapcsolatba különféle diplomáciai testületek tagjaival.²⁰ Ugyanekkor kapja azt a feladatot is, hogy külföldi útja során vegye fel a kapcsolatot amerikai vagy angol hírszerzőkkel. Ez – legalábbis a Katonapolitikai Osztály (Katpol) szerint – sikeresen meg is történt. Április 9-én jelenthette, hogy kapcsolatba került Francis Deákkal, aki a berni amerikai követség „Civil Air” attaséjaként dolgozott, de „tulajdonképpen küldetése bizalmasan diplomáciai, és utasításait a State Departmenttől kapja”.²¹ A szövegből az is világos, hogy az említett személy már „rég is ismerőse” volt. Deák – a jelentés szerint – politikai és gazdasági felderítéssel foglalkozott. Deák nem volt ismeretlen a magyar hírszerzők számára, a jelentéshez csatolt megjegyzés szerint „már régebbi tevékenységéből is kitűnik, hogy [...] a DDK-európai [sic!] térségben nagyvonalú politikai hírszerzést végez. Tekintettel arra, hogy mint a polgári repülés ügyek [sic!] kiküldötte a dk-európai országokat könnyen beutazhatja, feladatának végrehajtásában nem sok akadályba ütközik.” Ráadásul a kapcsolat később is fennállt, hiszen Schmidt Papp Ernő még áprilisban Budapesten is találkozott Francis Deákkal.²²

A kép tehát egyértelmű. Schmidt Papp Ernő kétféleképpen kerülhetett a katonai elhárítás látókörébe. Vagy a háború alatti isztambuli tevékenységéről tudtak valamit a régi gárda tagjai – ne felejtsük el, hogy Gát Zoltán „rég motoros” volt a szakmájában –, vagy pedig a háború után az angol és amerikai missziók tagjainak megfigyelésével. Ezen a ponton nem hagyható figyelmen kívül, hogy Schmidt Papp Ernő egyrészt három nyugati nyelven beszélt, másrészt mint polgári származású személy kevésbé volt gyanús egy nyugati diplomata szemében – tehát a Katpol szempontjából ügynöknek kiválóan alkalmas volt.²³ Schmidt Papp Ernőt szervezték, állást szereztek neki és ügynökként alkalmazták. Pálffyék hálózatépítési stratégiája is egyértelműen kirajzolódik itt: a polgári származású személyekkel hamarabb lehet a külföldiekhez közelebb jutni, tehát őket vonták be hálózatukba.

Azonban ez a kapcsolat 1948. május 5-én váratlanul megszakadt.²⁴ Láthatóan nem is foglalkoztak vele 1951-ig, amikor megállapították, hogy bár az „adatai hiányosak, a lakhelye sem ismeretes”, mégis fel kellene venni vele a kapcsolatot. Bár a dosszié alapján „eltűntként” kezelték, de valójában 1948-ban internálták. Amikor 1951-ben ismét elkezdene vele foglalkozni, kérdésként merült fel, hogy esetleg Deák megfordította őt, és ezzel „érdemes lenne foglalkozni”. Utóbbi variációt azonban később elvetették.²⁵ Végül Schmidt Papp Ernőt 1953. január 31-én ítélték 6 havi börtönre, és ezután iratait irattárba helyezték, míg ő a Tatabányai Munkahely Parancsnokságra került, ítéletének végrehajtására.²⁶ No igen, az ÁVH és a Katpol összevonása ugyan 1950-ben megtörtént, de az ügynökök átvétele lassan haladt. És mivel az ÁVH-n egy teljesen új gárda kezdte építeni hálózatait, nemigen tudták, hol kell keresni a régi ügynököket.

Egy nagyon fontos dolog azonban sem Potoczky, sem Schmidt Papp anyagából nem tisztázható megnyugtatóan: pontosan mikor találkoztak ők ketten a háború után? Ha még nyugaton, az egészen mást jelent, mint hogyha Schmidt Papp beszerzése után.

Gellért és Schmidt Papp megjelenése a Potoczky család történetében már alapvetően más kontextusba helyezi az egész eljárást. Tekintettel arra, hogy Gellért Andornak a Revíziós Ligához is volt „némi köze”, éppúgy, mint Jándynénak, a kör bezárul. Ráadásul amikor a Revíziós Ligáról olyan sommás véleményt alakítottak ki az ÁVH-n – ami egyébként nem volt igaz –, akkor számukra az egyik kulcsszereplő – Gellért mellett – már az a Frey András, aki ugyan polgári foglalkozását tekintve újságíró volt, azonban a háború alatt szintén Törökországban élt, és már korábban kapcsolatban állt az angol hírszerzéssel. Ignóus Pálnak az ÁVH fogságában írt összefoglalója szerint Frey András az angol ügynök, Basil Davidson „hálózatához” lazán kötődött, aztán 1941-ben féllegálisan, a magyar rendőrség tudtával – esetleg segítségével – távozott Jugoszláviába és onnan Ankarába.²⁷ Ignóus vallomásának egyik legfontosabb eleme, hogy Frey a magyar hatóságok tudtával és beleegyezésével távozik, hiszen 1941-ben már bizonyos döntéshozók tudatosan készültek egy későbbi angol kapcsolatfelvételre.

Frey és Gellért tehát ha a szó klasszikus értelmében nem is tekinthetők angol (amerikai) kémeknek, vitán felül áll, hogy a szövetségesek felé fontos kapcsolati pontoknak bizonyultak. Másrészt viszont ha Frey kiutazásáról tudtak Pesten 1941-ben, és a Revíziós Liga is köthető volt a Horthy-rendszerhez, akkor a kommunisták számára teljesen egyértelmű, hogy itt a „horthysták” angol kapcsolatairól van szó, amely viszont „leágazik” a kisgazdákhöz. És mindkét Potoczky testvér ismerte őket, tehát részesei a kapcsolati hálónak.

A Potoczkyak elleni per időzítésére Gát Zoltán életútja adhat támpontot. Schmidt Papp ügynöki beszerzésének célja – többek között – az volt, hogy ezt a társaságot is megfigyelje. Gát azonban a Rajk-per során 1949-ben „elvért”,²⁸ ügynöki hálózatát ezzel párhuzamosan felszámolták. Korábban – például a Magyar Testvéri Közösség elleni per idején – tehát még nem lehetett fellépni ellene, 1950-ben viszont már sem rá, sem a megfigyeltre nem volt többé szükség. Gát internálása után az olyan mellékszereplők, mint a Potoczky testvérek, „mehettek a börtönbe”.

Voltaképpen ennyi is elég lenne a Potoczky testvérek elleni fellépéshez, hiszen Rákosi Mátyás és csapata evidenciaként kezelte, hogy a kém barátja is kém. És még ha a szó igazi értelmében ebben az ügyben egyetlen valódi kém sem létezett, a harmadik világháború fenyegető árnyékában, a kommunista párt szemszögéből ez már nem számított. Ezeknek az embereknek feltárhatatlan és ellenőrizhetetlen kapcsolatrendszerük volt, és ez már elegendő oknak számított.

A kémkedési ügy nagyjából ugyanolyan kerek egésznek tűnhet, mint a kiindulópontot képező történet. Azonban ahogy ott kiderült, hogy van egy második szint is, úgy újabb dimenziók is léteznek, amelyek tovább árnyalhatják a képet – és végeredményben a „krimi” helyett érthetővé teszi a koncepció eljárást. Ha Potoczky Kálmán és testvére egyedül lenne ezzel a háttérrel az 1950-es eljárásban, akkor hihetnénk, hogy a „szerelmes tábornok” útján jutottak Jándyné nyomára – és rajta keresztül a testvéréhez –, vagy egyszerűen azt, hogy a néhai Revíziós Liga hazai kapcsolatrendszerének felszámolása zajlott.²⁹ Ezt követően pedig már csak „vallatástechnika” és jegyzőkönyv-„élesztés” kérdése volt az egész.

Mindez azonban nem így van. Ezen a ponton válik fontossá ismét az a kérdés: mi is történt 1950-ben? Valóban arról volt szó, hogy egy tábornoki-szociáldemokrata pert szerkesztettek az ÁVH-n? Vagy valami egészen mást, és más okokból lett ez az általunk ismert végeredmény? A már korábban említett összefoglaló jelentés, amely nem csupán a későbbi nagy perek szereplőit tartalmazza, azt sejteti, hogy voltaképpen egy sokkal szélesebb kört érintett az eredeti 1950-es koncepció, hiszen Potoczky Kálmánnak, hűgának vagy a többi kispapjának semmi köze nem volt a végső koncepcióhoz. Viszont ha figyelembe vesszük az utóbb említettek kapcsolati rendszerét, más eredményre jutunk.

De egy másik szál is Potoczky Kálmánhoz vezetett. Az egyike volt azoknak, akik 1948-ban a kispapjapárt életben tartásában közreműködtek. Kővágóékat pedig ugyanakkor azzal vádolták, hogy a Magyar Testvéri Közösség újbóli aktivizálását tűzték ki célul. Ráadásul a Kővágó-perben helyezték el Rubleczyk Gézát és Pádányi-Gulyás Bélát is, akik hasonló tevékenységet folytattak és hasonló háttérrel rendelkeztek.

Az eredeti hivatását tekintve szobrászművész Rubleczyk Géza évtizedes párizsi tartózkodása után, a második világháború előestéjén hazatérve a Revíziós Ligánál Fall Endre beosztottja lett. Az ezen a vonalon szerveződő ellenállási csoport egyik, 1944 nyarán tartott összejövetelén részt vett Sólyom László is.³⁰ És ettől a pillanattól kezdve Rubleczyk szereplése magyarázattal szolgál Potoczky Kálmán feltűnésére is, de arra is, hogy mit kerestek ők a formálódó, Sólyom László nevével jegyzett tábornoki per peremén. Valójában az egyik kiinduló alapnak a Revíziós Liga számított és annak nyomán indultak el és jutottak nevekhez, akik közül azok, akik a háború után is itthon folytattak politikai tevékenységet, börtönbe kerültek. A másik kiindulópont pedig az 1947 utáni belpolitikai helyzet és ezen belül is a maradék kispap „jobboldal”, illetve a folytatójának tekintett Pfeiffer-párt széttűzése volt. Nem mellékesen azért is, mert ezeknél a személyeknél bizonyíthatóan léteztek nyugati társasági kapcsolatok is, amelyeket már rutinszerűen lehetett kémkedéssé nyilvánítani.

Azonban a lényeges koncepció állítás mégis az volt, hogy Rubleczyk mint a kispapjapárt budapesti elnöke 1949-ben történt leváltása után is igyekezett egyben tartani a régi tagságot, sőt „illegális összejöveteleket” tartottak a Fórum eszpresszóban. Mindezt természetesen azért, hogy a későbbiekben „ellenforradalmi programmal a hatalomátvétel részese” lehessen.³¹ És ehhez a vonalhoz már szorosan kapcsolható Potoczky Kálmán is. Ha a szervezőtitkár és a budapesti elnök is igyekszik egyben tartani a pártot, akkor ott baj lehet, legalábbis Rákosi Mátyás szemszögéből. De 1950-ben felszámolják ennek a lehetőségét is – éppen a tábornoki-szociáldemokrata per árnyékában. Az utolsó olyan néhai kispapok is börtönbe kerülnek, akik még tehettek volna valamit a párt érdekében. Nem a felső vezetésről van immár szó, hanem a középvezetői és az alatti szervezeti szintek képviselőiről.

Amikor a kispapjapárt megszűnésre ítéltetett, és a bomlás jelei már egyértelműen látszóttak, Potoczky azok körébe tartozott, akik még megpróbáltak tenni valamit. Az 1948 nyarán született politikai hangulatjelentésekben többször feltűnik a neve, hiszen az ő feladata lett egyrészt, hogy tájékoztatókat tartson a kül- és belpolitikai helyzetről, de az is, hogy például Miskolcon a Pártay Tivadar lemondása utáni helyzetben „rendet tegyen”.³²

Országos szervezőként „f. hó [1948. augusztus] 16-án a FKgP országos központjában vármegyénként titkári értekezlet volt, melyen Potoczky Kálmán tartott beszámolót a megjelenteknek. Az értekezlet után Potoczki [sic!] minden megyei titkárral személyesen beszélt és kiadta nekik az utasítást, hogy öt napon belül tegyenek jelentést arról, hogy területükön milyen az FKgP és az NPP között a viszony, és hogy az NPP esetleges bomlása esetén hány tagot tudna átvinni az FKgP és hányat az MDP. Potoczki felhívta a titkárokat, hogy jelentéseiket lelkiismeretesen szerkesszék meg, mert a közeljövőben az FKgP egy általános támadást indít az NPP Veres Péter vonala ellen. Szeptember hó első napjaiban az országos központban újból vm-i titkári értekezlet fogtak tartani.”³³

Potoczky Kálmán 24-én érkezett Szegedre, hogy az „FKgP megtisztítását megkezdje”. Már Pesten lemondatta Tóth László képviselőt az elnökségről. Majd Szegeden az egész elnökséget, és egy 5 tagú bizottságot hozott létre, amely ideiglenes

jelleggel irányít, a tisztújításig.³⁴ Szerepe tehát meghatározó, másodvonalbeli szerep volt. Az országos ügyek szervezése mellett talán még fontosabbnak számított, hogy közvetlen személyi kérdésekkel is ő foglalkozott. Most tárgyalt ügyünk szempontjából mindez azért különösen fontos, mert Rákosi Mátyás számára nem lehetett ismeretlen a név, mikor az Nógrádi Sándor neve mellett tűnt fel.

Potoczky Kálmán, mint említettük, nem került bele a kiscgazda politikusok 1950-es perébe. Az az eljárás – végső formájában – pontosan azért lett olyan töredékes, mert a volt főpolgármester, Kővágó József köré szervezték koncepcióját. Ennek az adott körülmények között nem sok értelme volt, hiszen az elsőrendű vádlott a „tettesársai” közül kettőt nem is ismert, de ilyesmivel ekkor már nem kellett törődniük a nyomozóknak. Ami összekötötte a vádlottakat, az kiscgazda múltjuk mellett az, hogy 1947-ben Pfeiffer Zoltánhoz is kapcsolódtak. Így tehát logikussá válik, Potoczkyt miért hagyták ki ebből. Voltaképpen tehát az 1950-es eljárásban egy „kettős” kiscgazda csoport kapott helyet: egyrészt azokból a volt kiscgazdákból, akik utána Pfeiffer Zoltánt támogatták, kialakítanak egy eljárást – ez lesz a Kővágó-per –, azokat pedig, akik megmaradnak a kiscgazda „vonalon”, egyénileg ítélik el – ilyen maga Potoczky Kálmán.³⁵ Húgának ügye, a fentebbiek szerint, más dimenziókat rejteget.

Ezen a ponton azonban felmerül a kérdés, hogy valójában mit is jelent a koncepció ebben az eljárásban. A Kővágó-perben éppúgy, mint Potoczky Kálmán ügyében az eljárás állításai és a felsorakoztatott „bizonyítékok” vagy szemenszedett hazugságok, vagy a valós tények teljesen koncepciózus ferdítéséből adódnak – ez tény. Ugyanígy tény, hogy az eljárások során számos törvénysértés történt, és a vádat bizonyíték semmilyen esetben nem támasztotta alá.

Végeredményben a belpolitikai vonalat úgy rekonstruálhatjuk, hogy Potoczky Kálmán – mint láttuk, másokkal együtt – igyekezett életben tartani a kiscgazdapártot. Ezért neve nem lehetett ismeretlen Rákosi Mátyás számára 1950-ben. Ráadásul rendelkezett olyan, az angolokhoz vezető kapcsolati hálóval, amely bizonytalansági tényezőt jelentett egy monolit hatalom számára. Mindehhez képest a „szerelmes politikus” és „barátnője” másodlagos ügy, lényegtelen kitérő vagy inkább: a megfelelő ürügy egy eljárás megkezdéséhez.

A Potoczky család megpróbáltatásai nem értek véget azzal, hogy a két testvér 1956-ban kiszabadult a börtönből. Esetükben az emigrálás teljesen érthető, bár az 1950-es eljárás nagyobb részét 1953 után felülvizsgálták, de személyüknél erről szó sem lehetett. Potoczky Mária Bécsben kezdett új életet. A formális felmentő ítélet Potoczky Kálmán ügyében 1962. július 12-én született meg, és ezután tettek javaslatot arra, hogy töröljék a nyilvántartásból, mert „disszidált”.³⁶

Ugyanakkor a családon végleg rajta maradt a „bélyeg”. Amikor édesapjuk, Potoczky Dezső és felesége 1958-ban útlevílkérelmet adott be, hogy lányát meglátogathassa, a BM II/3-as osztálya azért nem javasolta a kiutazás engedélyezést, mert „operatív szempontból” foglalkoznak a személlyel.³⁷ Hozzá kell tennünk, az apa ekkor 77 éves volt, úgyhogy teljesen nyilvánvaló, nem ő volt a valódi célszemély, sokkal inkább a lánya.

A helyzetet végül az oldotta meg, hogy az Osztrák Szövetségi Kancellári Hivatal részéről Dr. Bruno Pittermann alkancellár levelet írt, mely szerint Peter Strasser, szocialista képviselő azon fáradozik, hogy Potoczky Mária szüleinek kiutazását elintézzék. Ennek már nem lehetett ellenállni – még a „blokkon belül” sem. De nem azért, mert máshogy vélekedtek volna róluk a belügyben, hanem inkább azért, mert a Kádár-rendszer konszolidációja 1960-ban már megkövetelte az alkalmazkodást.

¹ Feitl, 1997: 893–894.

² Farkas Mihály már 1948 végén és 1949 elején, két ízben is figyelmeztette Nógrádit, hogy szakítson a nővel. Jándynéval Nógrádi saját bevallása szerint intim kapcsolatot tartott fenn. Vö. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 52. ö. e. 136–149. Nógrádi Sándor levele az MDP Központi Vezetősége Titkárságának, 1950. május 24. A dokumentum megtalálásáért köszönettel tartozom Krauhulcsán Zsoltnak és Müller Rolfnak!

³ Uo.

⁴ MOL M-KS 276. f. 65. cs. 52. ö. e. 134. Péter Gábor cédulája Rákosi Mátyásnak, 1950. május 25.

⁵ Rákosi Mátyás titkársági anyagában fennmaradt ugyan néhány fejléc nélküli irat, amely a hároméves terv néhány Borsod megyei beruházására vonatkozik, azonban nem derül ki világosan, hogy ezek a papírok vagy inkább „cetlik” ehhez az anyaghoz kapcsolódnak-e. Tekintettel Nógrádi megyéhez való kötődésére, elképzelhető. Ugyanakkor semmi nem utal arra, hogy ezek lennének az ellopott és visszaszerzett iratok. Mindenesetre, ha ezek voltak, akkor tudhatjuk: semmilyen komoly „anyaghoz” nem jutott hozzá a hölgy. Vö. MOL M-KS 276. f. 65. cs. 52. ö. e. 160–163.

⁶ Bármennyire is nehéz adott esetben elképzelni a hölgy vonzalmának őszinteségét, nincs okunk kizárni ennek lehetőségét.

⁷ A rutinszerű megfigyelés bizonyos pozíciók esetében nem csak diktatúrák sajátja, és más koncepciók eljárásokban is utalnak ilyen jellegű vizsgálódásokra.

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-150019/4. 193–200. Szendy György tanúvallomási jegyzőkönyve, 1956. október 9.

⁹ Uo.

¹⁰ Ezért nagyon fontos a kihallgató személye. Nógrádiról akárki nem vehette fel a terhelő jegyzőkönyvet, csak egy, a „belső körhöz” tartozó nyomozó. Ez a tény önmagában bizonyítja, hogy eleve rendelésre született a dokumentum.

¹¹ ÁBTL 2.1. II/43. 30–32. Jándy Gézáne tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6.

¹² ÁBTL 2.1. II/43. 37–38. Feljegyzés Jándy Gézáne kihallgatásáról, 1956. augusztus 6.

¹³ Jelentés a katonai összeesküvésről, 1950. június 21. Iratok 2. 511–514.

¹⁴ Zinner, 1990: 17.

¹⁵ Vö. Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998.

¹⁶ ÁBTL 2.1. II/43. 16–18. Potoczky Kálmán tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6.

¹⁷ ÁBTL 2.1. II/43. 37–38. Feljegyzés Jándy Gézáne kihallgatásáról, 1956. augusztus 6.

¹⁸ ÁBTL 2.1. II/43. 16–18. Potoczky Kálmán tanúvallomási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6. A vallomás többször idézi az akkor még megtalálható 1950-es jegyzőkönyvet.

¹⁹ ÁBTL 2.1. II/43. 16–18. Potoczky Kálmán tanúvallomási jegyzőkönyve, 1956. augusztus 6.

²⁰ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 3. „H” dosszié, I. sz.

²¹ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 7. Jelentés 1948. április 9.

²² ÁBTL 3.2.4. K-1036. 8. Jelentés, 1948. április 30.

²³ Általános, ám szakmai szempontból erősen kifogásolható gyakorlata volt a nyugati hírszerző szervezeteknek, hogy volt katonatiszteket és a „régii” középosztály tagjait szervezték be „hálózatukba”, mint akik „születésüknél fogva” szemben állnak a rendszerrel – tehát megbízhatóak. Csakhogy a kommunista rezsim számára is ők voltak az egyes számú célpont.

²⁴ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 9–10. Feljegyzés, 1951. március 13.

²⁵ ÁBTL 3.2.4. K-1036. 11. Feljegyzés, 1953. január 21.

²⁶ ÁBTL 3.2.4. K-1036. Szolgálati jegy, 1954. július 22.

²⁷ ÁBTL 3.2.5. O-8-028. 85.

²⁸ A Rajk-perben betöltött szerepéről lásd Zinner, 2001.

²⁹ Hozzá kell tennünk, hogy 1949–50-től voltak az ÁVH fogságában azok az „adatközlők”, akik a háború alatti brit hírszerzést jól ismerték. Az más kérdés, hogy a magyar hírszerzés még az ’50-es évek közepéig nem rendelkezett frissebb adatokkal.

³⁰ Zolnay, 1986: 334. (Zolnay ugyan rendre Rubletzkynek írta nevét, de a személy kétséget kizáróan azonos. Én a kihallgatási jegyzőkönyveken szereplő aláírást tekintettem hitelesnek.)

³¹ ÁBTL 2.1. IV/26. Rubleczy Géza kihallgatási jegyzőkönyve, 1950. október 16. 51–54.

³² ÁBTL 1.2. 5. d. Politikai hangulatjelentések, 1948. augusztus 6–10. 253. A miskolci tájékoztatót augusztus 7-én rendezték meg.

³³ ÁBTL 1.2. 5. d. Politikai hangulatjelentések, 1948. augusztus 13–16. Szolnok megye. 311.

³⁴ ÁBTL 1.2. 5. d. Politikai hangulatjelentések, 476. 1948. augusztus 26-i jelentés.

³⁵ Mivel ekkor már külföldön él, Pfeiffer Zoltánról nem tesznek említést a nyomozás során született és fennmaradt dokumentumok, de valójában több jel mutat arra, hogy a politikai koncepció mélyén ő számított a fő ellenségnek. Tévesen, vagy helyesen, de őt tekintették egy angol (-amerikai) „kémhálózat budapesti fejének”, amit az ÁVH számára az is bizonyított, hogy kapcsolatban állt Kruchina Viktorral. Potoczkiék ilyen értelemben tehát Pfeiffer politikájának áldozatai lesznek, ami azért elgondolkodtató, mert a pártvezető tudatában volt annak, hogy kimenekítik az országból, de követői ebben már nem reménykedhettek.

³⁶ ÁBTL 2.1. II/43: 58. A BM III/2-es osztály javaslata Potoczky Kálmán törlésére a nyilvántartásból. Dátum nélkül. Jándy Gézáne törlésére ugyanekkor tettek javaslatot. Uo. 59.

³⁷ MOL XIX-B-1-ai 1281/1960-1-a-1022. Potoczky Dezső és neje útlevélkérelmi ügye, 1960. augusztus 8.

Levéltári források

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

1.2. Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának iratai (ÁVO)

2.1. A volt Zárt Irattár levéltári anyaga

II/43. (V-143270) Dr. Potoczky Kálmán és Jándy Gézané

IV/26. (V-96691) Kővágó József és társai

3.1.9. Vizsgálati dossziék

V-150019/4. Farkas Mihály és társai

3.2.4. Kutató dossziék (K-dosszié)

K-1036 Schmidt Papp Ernő

3.2.5. Operatív dossziék (O-8-dossziék)

O-8-028 „Nílus”. Angol titkosszolgálat

Magyar Országos Levéltár (MOL)

276. f. Magyar Kommunista Párt (MKP)

65. cs. Rákosi Mátyás titkári iratai, 1948–1956.

XIX-B-1-ai Belügyminisztérium. Miniszteri Titkárság, 1957–1990.

Nyomtatásban megjelent források

Feitl (szerk.), 1997

Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések 1940–1956*. Szerkesztette: Feitl István. Budapest, Napvilág Kiadó.

Hivatkozott irodalom

Zinner, 1990

Zinner Tibor: A szociáldemokraták és a katonai vezetők elleni koholt perek közötti kapcsolatról. *Ügyészségi Értesítő*, 1. sz.

Csicsery-Rónay–Cserenyey, 1998

Csicsery-Rónay István – Cserenyey Géza: *Koncepciók per a kisgazdapárt szétszűzésére*. Budapest, 56-os Intézet.

Zinner, 2001

Zinner Tibor: Az egyik gyújtózsínór a Rajk-Brankov üggyhöz (is). In *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában, 1945–1958*. Szerkesztette: Okváth Imre. Budapest, Történeti Hivatal.

Zolnay, 1986

Zolnay László: *Hírünk és hamvunk*. Budapest, Magvető Könyvkiadó.